

De tweede stadsomwalling van Brussel

Wandelgids

Hallepoort Tracé van de 2de stadsomwalling met haar poorten en hun 14e-eeuwse benaming

Bastions uit de 14e-18e eeuw

1 Overblijfselen van de 2de stadsomwalling

Tracé van het wandelparcours

Tracé van het tramparcours

Tracé van het metroparcours

Troon Metrostations

Bodegem Tramhaltes

Huizenblok

Groene ruimtes op het tracé

Kanaal en watervlakken

Opmerkelijke gebouwen

Bijzonder panorama

INLEIDENDE NOOT

Deze brochure gidst je te voet, met de metro en met de tram langsheen het tracé van de tweede stadsomwalling van Brussel.

De middeleeuwse omwalling dateert uit de 14e eeuw. Op de Hallepoort na is zij volledig verdwenen, maar zij drukt tot op vandaag onmiskenbaar een stempel op de stad. Het huidige traject van de kleine ring is het resultaat van de tweede omwalling die tussen 1360 en 1400 werd gebouwd. Op het einde van de 17e eeuw werd zij ingrijpend gewijzigd en verbouwd, maar het traject bleef zo goed als ongewijzigd. Vanaf de 18e eeuw en vooral in het begin van de 19e eeuw werd de omwalling afgebroken en werden op hetzelfde traject boulevards aangelegd waar het aangenaam wandelen was. Welnu, deze wandelbrochure leidt je langs de sporen uit het verleden die de tand des tijds hebben overleefd.

Historiek..... 4

De wandelingen

Vertrekpunt: De Hallepoort..... 14

1. Van de Hallepoort naar het Troonplein 17

2. Van het Madouplein tot het Rogierplein..... 29

3. Van de Antwerpsepoort naar het Klein Kasteeltje 39

4. Van het Klein Kasteeltje tot de Hallepoort 45

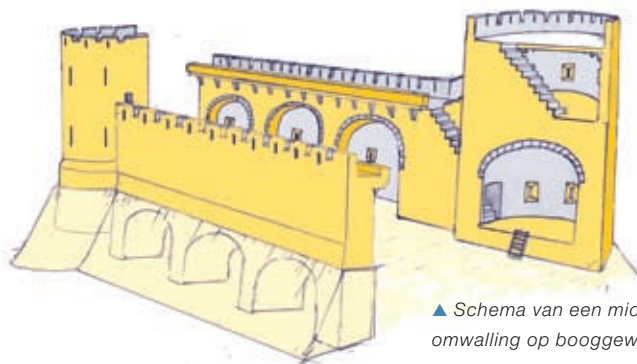

▲ Spaak, L., *De Hallepoort*, rond 1780.

HISTORIEK

De bouw van de middeleeuwse omwalling

Vanaf de 13e eeuw liep een beschermende, vier kilometer lange omwalling in steen en aarde rondom de drie oorspronkelijke polen van Brussel – de handelshaven aan de Zenne, het kasteel op de Coudenberg en de kapittelkerk Sint-Michiel-en-Sint-Godele – en de vier patriciërsbuurten. De dichtbevolkte landelijke of industriële stadsdelen en enkele kloosters bevonden zich buiten deze muren.

▲ Schema van een middeleeuwse omwalling op booggewelf.

In de 14e eeuw kende de Brusselse economie een forse groei, onder meer dankzij de zeer bloeiende lakenhandel. Bovendien evolueerde de stad tot een belangrijk residentieel en politiek centrum voor de hertogen van Brabant. Tezeldertijd nam de bevolking explosief toe tot 45 000 inwoners op het einde van de 15e eeuw. Als gevolg hiervan moest een tweede omwalling worden gebouwd: deze werd acht kilometer lang, dubbel zo lang dus als de eerste. De moeilijkheden die de troepen van de hertog

van Vlaanderen, Louis de Male, in 1356 ondervonden bij de verdediging van de stad, waren wellicht de doorslaggevende aanleiding tot de start van de bouwwerken in 1357. De tweede omwalling zou ook de stadsdelen die buiten de eerste muur lagen, omvatten.

De bouwwijze van de tweede omwalling lijkt sterk op die van de eerste: brede grachten in de zandige bodem van de bovenstad (droge grachten) en in de moerassige bodem van de benedenstad (met water gevulde grachten), een ophoging – voornamelijk aarde van de uitgraving van de grachten – en een muur op bogen met de funderingen in de ophoging en met een weergang op twee niveaus. Er werden voornamelijk bakstenen gebruikt, op de buitenzijde van de vestingmuur bekleed met een plaatselijke natuursteen. De muur telde een zeventigtal halfronde torens en in het oosten twee ronde wachttorens die duidelijk hoger waren: de Wollendriestoren en de Blauwe Toren.

▲ *Uyttersprot, J., Zicht op Brussel vanuit het westen, 1574.*

Aanvankelijk telde de muur ook zeven poorten: de Hallepoort, de Naamsepoort, de Leuvensepoort, de Schaarbeeksepoort, de Lakensepoort, de Vlaamsepoort en de Anderlechtsepoort. Elk van deze poorten bevond zich op een van de zeven grote steenwegen die vertrokken aan de zeven hoofdboorten van de eerste vesting. De Vlaamsepoort was vergelijkbaar met de poorten van de eerste vesting, met een centrale, overwelfde doorgang tussen twee halfronde torens. De andere poorten van de tweede omwalling waren van hetzelfde type als de Hallepoort: een dikke D-vormige toren met centraal een overwelfde toegang met in het verlengde ervan een enkele meter lange versterkte doorgang buiten de stad. Deze was op zijn beurt afgesloten door een voorpoort tussen twee torentjes. Een achtste poort, de Oeverpoort, werd opgetrokken in de loop van de 16e eeuw. Zo kon het kanaal, dat de nieuwe Brusselse binnenhaven met de Rupel en de Schelde verbond en de Zenne een tweederangsrol toebedeelde, de stad binnenstromen. Deze Oeverpoort bood ook toegang tot de paden aan beide kanten van het kanaal.

De versterkingen van de moderne vestingen

Tijdens de regering van Keizer Karel werd Brussel de hoofdstad van de Spaanse Nederlanden. De bloei die daarmee gepaard ging werd tenietgedaan door de Godsdienstoorlogen van de tweede helft van de 16e eeuw en door de oorlogen tegen Frankrijk in de tweede helft van de 17e eeuw. Deze twee rumoerige periodes drukten hun stempel op de versterking en de modernisering van de tweede vesting.

▲ *Bonnecroy, J.-B., Zicht op Brussel vanuit het westen, 1664.*

Op dit schilderij ziet men de eerste aardens taluds opgetrokken voor de omwalling.

Toen Brussel in opstand kwam tegen het Spaanse bewind, besliste het gezag van het Calvinistische regime dat door Willem van Oranje was aangesteld, om elke poort en de zwakste stukken van de courtine te versterken. Voorwerken in de vorm van ravelijnen (of halvemanen), werden opgetrokken hoofdzakelijk onder de vorm van aardens ophogingen vóór de ravelijnsgracht. Deze laatste werd hersteld en eventueel verbreed. Het was de bedoeling om zowel te anticiperen op de slagkracht van de aanvaller – die over de meest moderne wapens beschikte zoals geschut met buskruit en metalen kanonskogels – als om een geschikt, modern verdedigingsgeschut te bouwen.

Geconfronteerd met de veroveringsdrang van de Franse koning Lodewijk XIV, trachtten de Spaanse gouverneurs tijdens de laatste dertig jaar van de 17e eeuw elke aanval tegen Brussel te voorkomen, met name door de nieuwe versterking van de stadsomwallingen. In de niet-overstroombare gebieden werden de ravelijnen verbouwd tot echte bastions die met de middeleeuwse vestingen in verbinding stonden. Tussen de bastions kwamen nieuwe, vooruitspringende ravelijnen. Aan de hele zuidzijde van de stad heeft de middeleeuwse vesting aan beide kanten van de Hallepoort

◀ *Van boven naar beneden en van rechts naar links: Vitzthumb, P., De Hallepoort, 1786 | De Naamsepoort, 1783 | De Leuvensepoort, 1783 | De Schaarbeeksepoort, 1783 | De Lakensepoort, 1793 | De Vlaamsepoort, 1783 | De Anderlechtspoort, 1783. De la Rue, De Oeverpoort, 18e eeuw.*

plaats gemaakt voor een nieuw verdedigingsfront bestaande uit drie bastions waarin de oude Hallepoort werd geïntegreerd. Op de heuvels van Sint-Gillis werd een fort gebouwd zodat het hele gebied ruim werd beschermd. Ten slotte bestond de mogelijkheid om, via het beheer van sluizen, sluisdeuren en dijken van de Zenne en haar bijrivieren, de vlakte ten westen van de vesting stroomopwaarts van de stad te laten overstromen om de aanvaller tegen te houden.

▲ Bossuet, F.-A., *De vernieling van de stadsomwalling*, 1828.

De ontmanteling van de tweede vesting en de aanleg van de boulevards

De vesting werd vanaf het einde van de 18e eeuw geleidelijk ontmanteld. Keizer Jozef II gaf hiertoe opdracht aan zowel Brussel als aan talrijke andere steden in onze contreien die geen rol meer vervulden in de militaire strategie van die tijd. Kort daarna werden de poorten vernield, met uitzondering van de Hallepoort en van de Lakensepoort. De gedemilitariseerde vestingen werden een zeer gewaardeerde promenade, waar de Brusselaars genoten van een prachtig panorama over de stad en haar omgeving. In het begin van de 19e eeuw, onder het Franse bewind, gaf Napoleon opdracht tot de volledige afbraak van de vesting en tot de aanleg op die plaats van een boulevard rondom de stad. Enkel de Hallepoort werd behouden, omdat zij dienst deed als gevangenis.

Uiteindelijk tekende architect Jean-Baptiste Vifquain de boulevard stuk per stuk vanaf de Hollandse periode. Deze nieuwe weg zou een promenade worden en was daarom uitgerust met een centrale laan met wegstroken aan beide kanten, omzoomd door bomen.

▲ Guesdon, *Zicht op Brussel vanuit het noorden, rond 1850.*

Op deze gravure kan men de witte paviljoentjes zien die dienst deden als poort om de stad binnen te komen. Langs de boulevards strekte zich inderdaad een barrière uit.

Gespreid over het parcours werden rustpunten voorzien zoals groene ruimten, panorama's, pleintjes... Bovendien ontstonden vanaf deze nieuwe hoofdassen nieuwe stedenbouwkundige ontwikkelingen die eveneens schitterende uitzichten boden: de Louizalaan, die de wandelaars tot het Terkamerenbos leidde, de Koningsstraat in het verlengde van de Koningswijk, de Kruidtuin,... Omstreeks 1850 waren deze boulevards klaar en was meteen de basis van de 'kleine ring' gelegd.

▼ *Mondaine wandeling op de Gulden-Vlieslaan, eind 19e eeuw.*

Het meest mondaine gedeelte lag ten oosten en ten noorden van de stad, tussen het Louizaplein en het IJzerplein. Indrukwekkende burgerwoningen wisselden er af met trendy cafés en verbruikszalen. De boulevards ten westen van de stad, langs het kanaal, waren eveneens als wandeldreef ontworpen, maar genoten nooit hetzelfde prestige als die in de bovenstad. In het begin werden ook hier enkele burgerwoningen en herenhuizen gebouwd, maar al snel bracht de aanwezigheid van de haven en het kanaal andere types bouwwerken met zich mee. Voornamelijk op de oude landbouwgronden aan de kant van Molenbeek, maar ook in de binnenstad, vestigden zich tal van fabrieken, ateliers en groothandelspakhuisen. Deze delen van de *kleine ring* hadden in de eerste plaats een industriële bestemming.

▲ Het kanaal van Charleroi langs de boulevard tussen het Klein Kasteeltje en de Vlaamsepoort, 1905.

Gedurende de eerste jaren bevond zich aan de buitenrand van de boulevards een afsluiting: meestal in de vorm van een stenen muur of een hek, vooral in de buurt van de poorten, soms een eenvoudige houten schutting. Deze afsluiting had geen militaire functie meer, maar gaf de tolgrens aan en verplichtte de bevolking om de stad via een van de poorten te betreden of te verlaten. Bij deze poorten – het waren er intussen veertien – stonden neoclassicistische paviljoentjes. Hier werd het tolgeld geïnd, een heffing op al de goederen die Brussel werden binnengebracht. Toen het tolgeld in 1860 werd afgeschaft, werden de hekken en schuttingen door een uitzinnige menigte vernield.

▲ De octrooipaviljoenen van de Leuvensepoort, rond 1850.

De modernisering van de boulevards

Kort na de komst van de spoorweg in Brussel in 1837 werd op de westelijke boulevards een lichte spoorverbinding aangelegd, voornamelijk voor het goederenvervoer tussen het Noordstation in de Groendreef en de zuidelijke lijn naar Tubize. Op de lanen aan de oostkant reden tot aan de elektrificatie op het einde van de 19e eeuw trams die door paarden werden voortgetrokken.

▼ IJsverkoopster op de Waterloolaan, begin 20e eeuw.

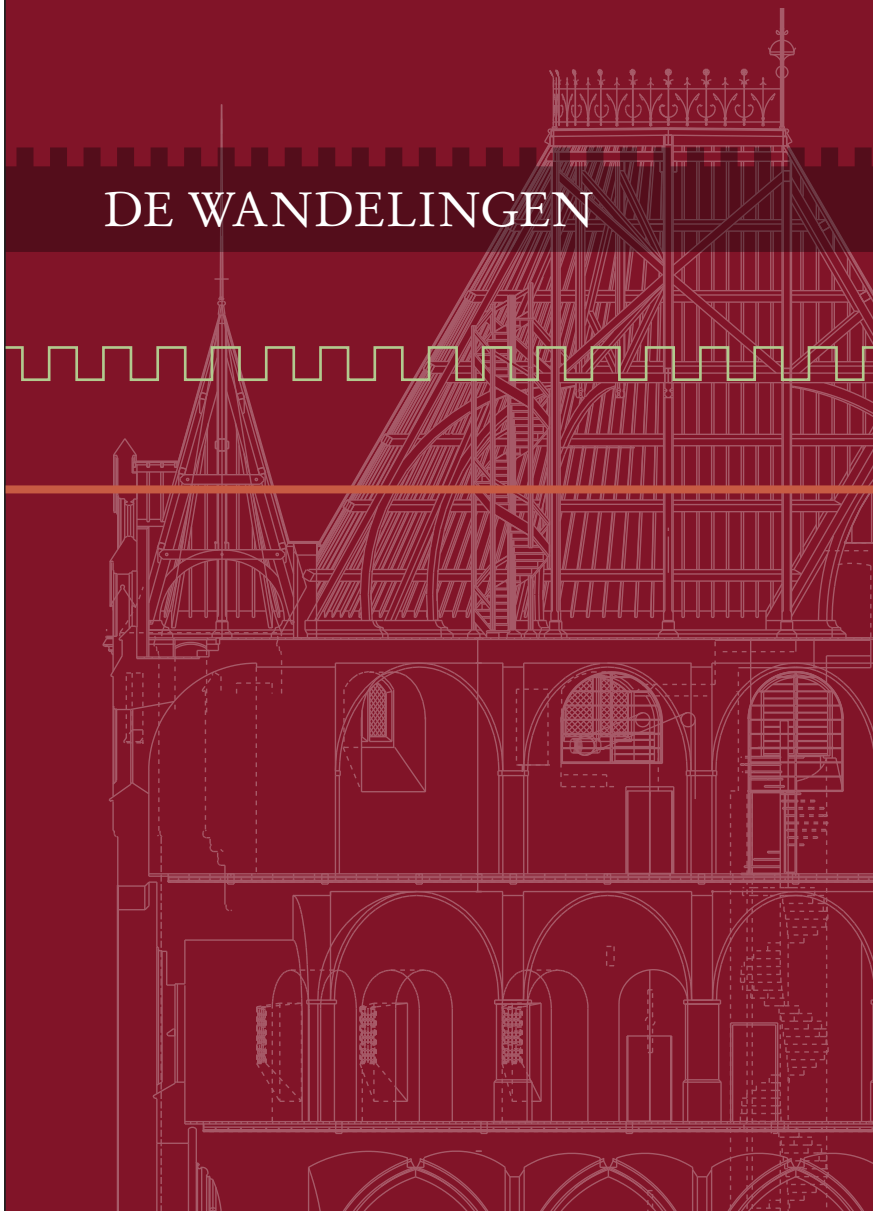
Op de bomenrijke boulevards bleef het bijzonder aangenaam wandelen, zelfs als in de eerste helft van de 20e eeuw een rijstrook voor auto's werd aangelegd. Grote moderne stedenbouwkundige werken wijzigden vanaf de jaren 1950 het aanzicht van de boulevards. In die periode werden immers tunnels gegraven om het autoverkeer vlotter te laten verlopen. Het Ministerie van Openbare Werken koesterde de ambitie om van het Belgische wegennet het beste van Europa te maken ter gelegenheid van de Wereldtentoonstelling van 1958, die onder meer de snelheid van de communicatiemiddelen zou weergeven. De bomen betaalden een zware tol bij deze modernisering en de voetgangers werden naar de voetpaden verbannen. Vanaf 1970 kwamen naast de nieuwe autotunnels ook metrotunnels, die tijdens een eerste periode weliswaar voor eenvoudige trams werden gebruikt.

▲ Het graven van de tunnel onder het Louizaplein, 1956.

Vandaag hebben de boulevards aan de oostzijde van de stad zich ondanks intens autoverkeer tot moderne winkelstraten ontwikkeld. Handelszaken en cafés zijn er zelfs talrijker dan ooit. De populaire buurt langs het kanaal is volop aan 't veranderen. Ze trekt almaar meer jonge en trendy mensen aan, die de oude industriegebouwen omvormen tot cultuurcentra en *lofts*. Elders langs de boulevards hebben kantoorgebouwen vaak de burgerwoningen vervangen. Slechts weinig autobestuurders die dagelijks voorbij de zich midden op de boulevards bevindende Hallepoort rijden, weten dat dit monument dateert uit een periode waarin Brussel door een hoge stenen muur was omringd.

DE WANDELINGEN

VERTREKPUNT: DE HALLEPOORT

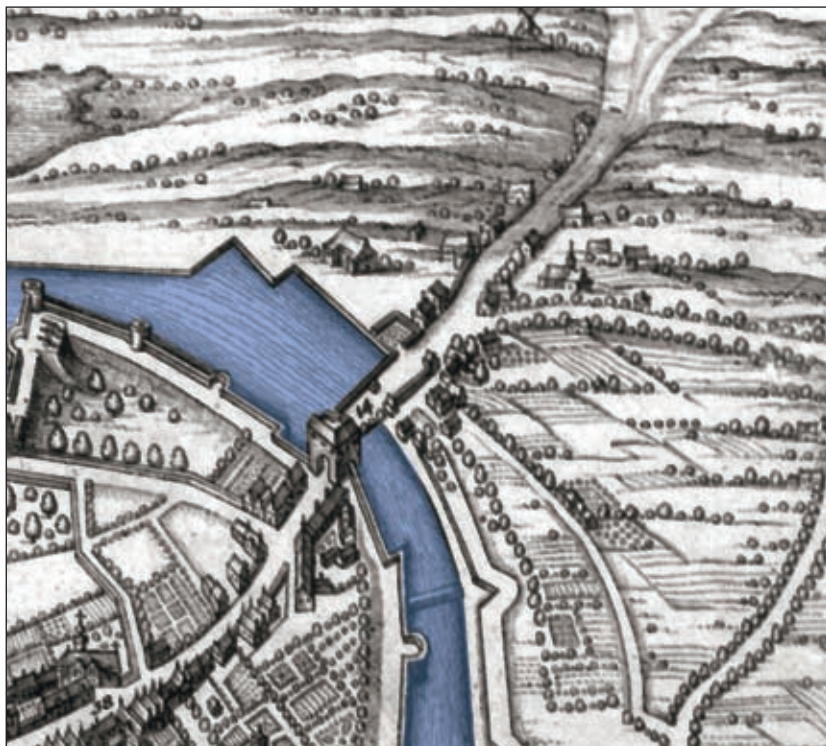
 Afspraak tegenover de hoofdingang van de Hallepoort, aan de kant van Sint-Gillis.

De Hallepoort

De Hallepoort is een van de oudste poorten van de tweede vesting en bood toegang tot de stad. Net als de zes andere poorten was zij overdag open en 's nachts gesloten. Zij werd afgesloten door een ophaalbrug, een valpoort en een reusachtige houten poort. Vandaag is zij nog het enige monumentale overblijfsel van de 14e-eeuwse omwalling. Op de plaats van de brede boulevards die links en rechts op het gebouw uitkomen, bevonden zich vroeger de vestingmuren.

De Hallepoort werd herhaaldelijk van de afbraak gered en werd in 1847 een van de eerste musea van België: het *Musée royal d'Armures, d'antiquités et d'Ethnologie*. De huidige neogotische stijl danken we aan architect Henry Beyaert. Tussen 1868 en 1870 verbouwde hij de gevel aan de kant van de Hoogstraat en de top van het gebouw. In 1976 werd de Hallepoort, intussen het Museum voor Wapens en Wapenrustingen, wegens renovatie gesloten voor het publiek. Parallel hiermee werd een archeologisch onderzoek gestart waarvan de resultaten in het restauratieontwerp werden opgenomen.

De ronde gevel is nagenoeg niet gewijzigd sinds de bouw in de 14e eeuw. In die tijd had de poort een verdedigingsfunctie en vormden de smalle schietgaten de enige openingen naar de buitenwereld. De vensters dateren uit een latere periode. Boven het gewelf van de centrale doorgang bevinden zich twee rechthoekige openingen in de gevel. Hier liepen de kettingen doorheen waarmee de ophaalbrug werd opgetrokken. Deze wordt trouwens door de plankenvloer gesuggereerd.

▲ Blaeu, J., Uittreksel uit het plan van Brussel, 1649.

Voor de stadsomwalling en de Hallepoort ligt de met water gevulde gracht.

Achter je, in het verlengde van de doorgang vanaf de Hallepoort, begint de **Waterloose Steenweg**, die al sinds de middeleeuwen Brussel met Ukkel en het Zoniënwoud verbindt via Obbrussel (vandaag de gemeente Sint-Gillis). Reizigers die na het sluiten van de stadspoorten waren aangekomen, konden in verschillende herbergen langs deze steenweg onderdak vinden.

 Je loopt links om het gebouw heen en houdt halt op de hoek.

Aan deze zijde van het gebouw is de aansluiting tussen de gevel die Henry Beyaert bouwde, en het 14e-eeuwse gebouw goed zichtbaar. Deze twee delen werden als het ware aan elkaar gehecht: de 19e-eeuwse stenen aan de linkerkant zijn geler en groter dan de natuursteen van het oorspronkelijke gebouw rechts ervan.

▲ Vitzthumb, P., *De Hallepoort en de Hoogstraat*, 1826.

Links begint de **Hoogstraat**, de oude middeleeuwse as waarop de Hallepoort opende. Tot het begin van de 19e eeuw liepen de straat en de huizen van die straat, waar nu de boulevard ligt, tot tegen de gevel van het gebouw. Met de aanleg van de Zuidlaan in de 19e eeuw werden de eerste huizen afgebroken en een deel van de buurt opgehoogd, zodat de Hallepoort aan deze kant enkele meter onder het looppniveau kwam te liggen.

 Je loopt om de Hallepoort heen naar boven toe. Je steekt over tot de centrale berm van de boulevards en je betreedt het afgerasterde park.

I. VAN DE HALLEPOORT NAAR HET TROONPLEIN

 Je loopt het park door tot het metrostation *Munthof*.

Vanaf de eerste helft van de 19e eeuw werd het gedeelte aan de stadskant van de boulevards (hier links als je naar boven loopt) verkaveld. De gronden boden in die tijd een bijzonder fraai gezicht over de bomenrijke promenade en over de aanpalende velden. Pas na 1860, toen de tol en de erbij horende versperringen werden opgeheven, werd ook de overkant van de boulevards, op het grondgebied van de aanpalende gemeenten, verkaveld en aangelegd. De straten die in een latere periode tegen de boulevards werden aangelegd, werden lanen en kregen een andere naam. Aan beide kanten van de weg lagen even en oneven nummers dus naast elkaar.

Links, ter hoogte van het sportterrein, op de **Waterloose Steenweg nr. 115**, bevindt zich de voormalige faculteit geneeskunde van de *Université libre de Bruxelles*, die vlak na de opening van het universitaire ziekenhuis Sint-Pieter in de Hoogstraat werd opgericht. Het art-decogebouw bestaat uit drie parallelle vleugels en werd op de plaats van de voormalige rijkswachtkazerne opgetrokken tussen 1925 en 1928 op basis van de plannen van architect. F. Malfait.

Sinds 1994 bevindt zich in het gebouw het Ministerie van Justitie (Federale Overheidsdienst Justitie). In de kelders van het gebouw is nog een kazemat en een tientallen meter lang stuk van een escarpegalerij van de versterkte vesting, uit het einde van de 17e eeuw daterend, bewaard (niet voor het publiek toegankelijk). Als gevolg van de werken voor de metro- en autotunnels zijn talrijke overblijfselen van de vestingen verdwenen die omstreeks 1800 gewoon waren geëffend en opgehoogd.

Een beetje hoger, aan de overkant, in de **Henri Jasparlaan** ter hoogte van het middeleeuws geïnspireerde speelplein, ligt een bijzonder opmerkelijke reeks herenhuisen. Het betreft hier een van de zeldzame boulevardgedeeltes waar mooie voorbeelden van stijlvolle bouwwerken uit de tweede helft van de 19e eeuw werden bewaard. Op de **nrs. 89-90** staan twee huizen achter één neomiddeleeuwse gevel, verfraaid met twee torentjes (1881). Op het **nr. 93** bevindt zich een luxueus herenhuis in eclectische stijl, gebouwd in 1874 door architect J. Ramaekers. Dit huis was de verblijfplaats van minister H. Jaspar (1870-1939), die in 1947 zijn naam gaf aan de laan (voorheen Guldenvlietlaan). Vandaag is de Nationale Kamer van Gerechtsdeurwaarders van België hier gehuisvest.

Ertegenover, in de **Waterloose Steenweg nr. 103**, bevindt zich het 'Coppee House', een monumentaal gebouw van architect P. Meewis. Het is klassiek geïnspireerd en in 1910 in eclectische stijl opgetrokken op de plaats waar voorheen kleine volkshuisjes stonden. Opdrachtgever was de *Charbonnages du Centre*, een machtige Belgische industriële onderneming op het vlak van steenkool en cokes. Het gebouw onderging in 1991 een ingrijpende renovatie waarbij het interieur volledig werd afgebroken en herbouwd.

 Je loopt het metrostation *Munthof* binnen.

De courtine (metrostation Munthof) 2

In het metrostation *Munthof*, op het perron richting *Delacroix*, is een stuk muur zichtbaar van de ravelijn van Sint-Clara. Deze ravelijn verstevigde de escarpe van de courtine tussen het bastion van de Hallepoort en het bastion van Castel-Rodrigo en werd ontdekt tijdens de metrowerken in 1982. De muur werd door de archeologen van de *Université libre de Bruxelles* bestudeerd en door architect J. Petit opnieuw herbouwd. De funderingen bestaan uit een stortebed van hout en zand op een reeks palen. Hierop kwam een fundering in breuksteen met enkele uitsprongen. Daarop werd de gevelopstand gebouwd in hergebruikte hardsteen, die het parement vormt voor het metselwerk dat erachter zit en voornamelijk uit baksteen bestaat.

▲ Vitzthumb, P., *Wandeling langs de stadsomwalling*. Op het voorplan een middeleeuwse toren geïntegreerd in het ravelijn van Sint-Clara, 1824.

 Het metrostation *Munthof* langs dezelfde weg verlaten, de Waterloolaan volgen tot het Jan Jacobsplein.

Op het **nr. 93** in de **Waterloolaan** staat een typisch neoclassicistische woning uit 1850. Op het **nr. 94** bevindt zich een huis uit 1849 dat oorspronkelijk identiek was, maar dat in 1904 door architect J. Mockel in art-nouveaustijl werd aangepast voor een bijzondere apotheek.

Het **Jan Jacobsplein**, genoemd naar de Brusselse goudsmid (1575-1650), stichter van een college voor Brabantse studenten aan de universiteit van Bologna, biedt vanaf de Waterloolaan een uitzicht op het Justitiepaleis. Het plein werd in 1890 aangelegd op basis van de plannen van stadsarchitect P.-V. Jamaer, op de plaats van het vroegere Pacheco-godshuis. Aan de zuidkant van het plein zijn enkele opmerkelijke herenhuisen bewaard in eclectische stijl (nrs. 1-3, 15 en 17) en in art nouveau (nrs. 7 en 9) uit de periode tussen 1894 – 1904.

 Je steekt het plein over en loopt langs het Justitiepaleis tot op het Poelaertplein.

De **Wolstraat** dankt haar naam aan de *Wollendries*. In deze buurt, die aan de rand van de middeleeuwse stad lag en ze tegelijk domineerde, bevonden zich ooit de galgen voor de veroordeelden. De terreinen in deze buurt werden echter vooral gebruikt om wol te drogen, wat een erg belangrijke ambachtelijke bezigheid was. Tussen het einde van de 13e en het begin van de 15e eeuw bloeide in Brussel immers volop de lakenindustrie. Met de bouw van de tweede omwalling omstreeks 1350 kwam het grootste deel van dit gebied binnen de stadsmuren te liggen en ontleende de weg ernaartoe zijn naam aan de ambacht.

Het **Justitiepaleis**, een gigantisch gebouw in eclectische stijl, werd opgetrokken tussen 1862 en 1883 volgens de plannen van architect J. Poelaert. Voor de bouw ervan werd een volkse buurt volledig onteigend. De bewoners waren genoodzaakt te verhuizen, met al de economische en sociale gevolgen van dien. Bij de inhuldiging van het paleis werden zelfs protestbetogingen georganiseerd. De Regentschapsstraat, die het verlengde vormde van de Koningsstraat en de Warande, keek voortaan uit op dit nieuwe gebouw, dat een statig karakter gaf aan zijn onmiddellijke buurt.

 Je steekt het Poelaertplein over om van het uitzicht te genieten.

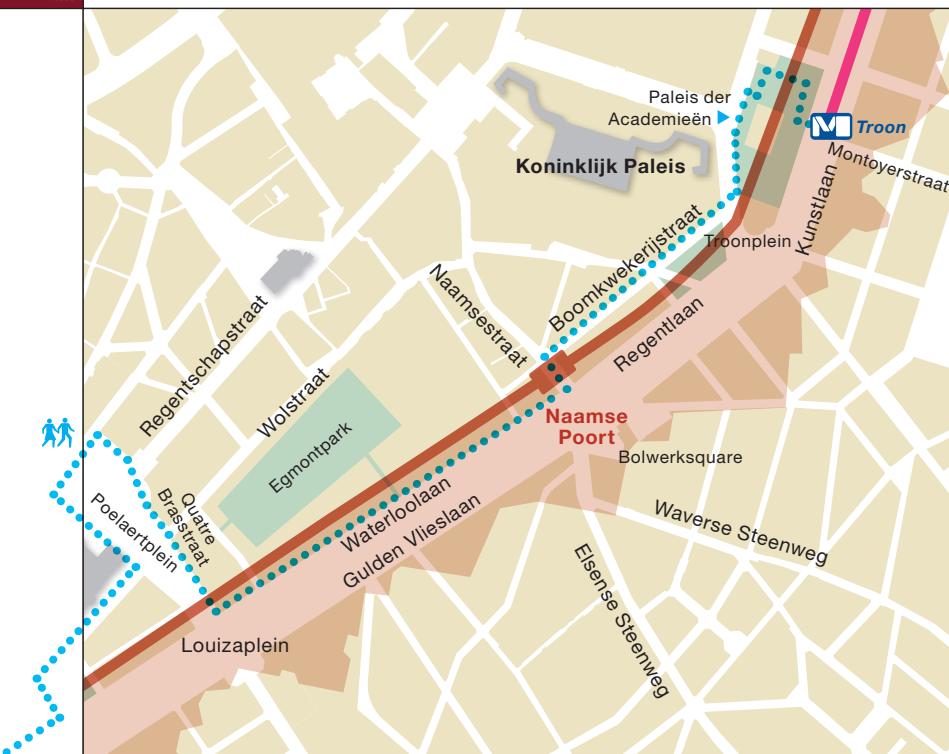
Het **Poelaertplein**, aan de voet van het Justitiepaleis, is aangelegd als het voorplein van het gebouw. Daartoe waren gigantische werken nodig: de voormalige terrasgewijs aangelegde tuinen van het Hotel de Merode en van het Miniemenklooster werden enkele meter opgehoogd zodat een kunstmatige esplanade ontstond die over de stad uitkijkt en een schitterend uitzicht biedt (Zuidertoren, Basiliek van Koekelberg, Atomium, toren van het Stadhuis). Aan de overkant komt de prestigieuze Louizalaan uit op het plein. Een ontwerp dat niet werd uitgevoerd, koesterde trouwens de ambitie om de westkant van het Justitiepaleis volledig vrij te maken tot de Waterloolaan en het Louizaplein.

 Je gaat via de voetgangerstunnel onder de Regentschapstraat door naar de Waterloolaan.

Tegenover het Justitiepaleis, tussen de Regentschapstraat en de Wolstraat, bevindt zich het **Hotel de Merode**, dat in 2007 volledig werd gerenoveerd. Het is een van de enige bewaarde stadshotels van de aristocratie in de Nederlanden ten tijde van het ancien régime. In de gevels en in het interieur zijn overblijfselen bewaard van de verblijfplaatsen van de families de Mansfeld (16e eeuw), de Bournonville (17e eeuw) en de Merode (18e – 20e eeuw).

Tussen het Hotel de Merode en de boulevard die op de plaats van de vroegere grachten werd aangelegd, lag de hoogste toren van de tweede Brusselse vesting, de *Wollendriestoren*, die tijdens de Franse periode *Grosse Tour* werd gedoopt en in 1807 werd afgebroken. Deze toren vervulde een cruciale rol als uitkijkpost voor de verdediging van de stad en de brandpreventie. De straat Wollendriestoren, aan de overkant van de boulevards, en die uitkomt op het Stefaniaplein, verwijst hiernaar.

▲ Cantagallina, R., *De Wolstraat langs de stadsomwalling en de Wollendriestoren, rond 1615. Zicht intra-muros.*

▲ Louizaplein en Louizalaan, eind 19e eeuw.

Het **Louizaplein** werd in 1840 aangelegd en kreeg eerst de naam *Charleroiispoort*. Zij was een van de nieuwe stadspoorten met een tolhuis in het kader van de recente stadsplanning. Het plein kreeg uiteindelijk de naam van de eerste Belgische koningin, echtgenote van Leopold I. Van dan af werd het een van de weelderigste plekken van de boulevard met cafés en luxewinkels. Op het plein begon ook de Louizalaan, die in 1864 werd geopend en waarvan het mondaine en prestigieuze karakter tot op vandaag voortleeft. Bovendien verbindt deze laan de stad met het Terkamerenbos, het grootste Brusselse stadspark.

 Op de hoek van de Quatre Brasstraat sla je links de Waterloolaan in, in de richting van de Naamsepoort.

Van al de nieuwe boulevards was de Waterloolaan aanvankelijk het meest in, vooral het stuk tussen het Louizaplein en de Naamsepoort. Er lagen cafés, verbruikszalen en ijssalons, maar al gauw vestigden zich hier ook bioscopen en luxeboetieks (antiekzaken, chocoladefabrikanten, beroemde modeontwerpers) die nog steeds de reputatie van de laan uitmaken. De **Gulden-Vlieslaan**, aan de overkant op het grondgebied van Elsene, is dezelfde rol gaan spelen. Op de **nrs. 30-38** bevindt zich een grote neoclassicistische villa, een van de oudste bouwwerken van de boulevards. Boven de winkels van de benedenverdieping strekt zich een groot terras uit vanwaar de bewoners een schitterend uitzicht genoten over de bomenrijke boulevards.

Op het **nr. 31** in de **Waterloolaan** geven twee rondbogige portalen de ingang aan van de neoclassicistische paardenstallen van het Egmontpaleis die tussen 1830 en 1832 werden gebouwd door architect T.-F. Suys. Het betreft een uitbreiding van de stads-woning van de graven van Egmont, waarvan de voorgevel sinds de 16e eeuw in de Wolstraat lag. Het huis heeft van de afbraak van de vesting geprofiteerd om zijn tuinen uit te breiden en een ingang te voorzien op de nieuwe trendy boulevard. In het Egmontpaleis, intussen staats eigendom geworden, bevinden zich de ontvangtzalen van het Ministerie van Buitenlandse Zaken. De tuinen werden tot een prettig openbaar park verbouwd, dat via de centrale doorgang toegankelijk is. In de stallen werd het ISELP (*Institut supérieur pour l'étude du langage plastique*) ondergebracht.

De woningen aan de boulevards waren vaak voorzien van een koetspoort waarlangs paard en kar de binnenkoer konden oprijden. De weelderigste herenhuizen hadden zelfs een grote paardenstal. Vandaag zijn vele van deze voormalige herenhuizen verbouwd tot luxewinkel. Je betreedt het gebouw vaak nog via de koetspoort, terwijl de binnenkoer en de stallen verbouwd werden tot bijgebouwen van deze handelszaken. In de **Waterloolaan** vestigen wij de aandacht op de voormalige stadswoningen van de families Calmeyn (1886, **nr. 27**), Maskens (1897-1912, **nr. 25-26**), Wittouck de Medem (1875, **nr. 20-21**) en zelfs de persoonlijke woning van architect J. Poelaert op het **nr. 13**, dat deel uitmaakt van een geheel van vier neoclassicistische woningen van 1827.

Het neoclassicistische gebouw op het **nr. 1** in de **Waterloolaan**, op de hoek met de **Naamsestraat**, is de tegenhanger van dat aan de overkant, op het **nr. 1** van de **Regentlaan**. Zij werden in 1835 gebouwd op basis van de plannen die stadsarchitect A. Payen oplegde opdat de nieuwe woningen samen met de tolhuizen van de Naamsepoort een symmetrisch geheel zouden vormen. Het **zogenaamde kruispunt van de 'Naamsepoort'** bevindt zich immers op de plaats van de voormalige poort van de tweede vesting. Deze werd na de afbraak van de omwallingen door twee tolhuizen vervangen: twee kleine gebouwen waar de heffingen werden betaald op de goederen die de stad werden binnengebracht. Deze huisjes werden opnieuw opgetrokken aan de ingang van het Terkamerenbos.

De wijk bloeide op bij de afschaffing van de tol in 1860 en werd zelfs een van de levendigste buurten van de stad. De bourgeoisie vertoefde er graag in de cafés, schouwburgen, casino's en andere luxueuze gelegenheden. Vandaag is deze buurt minder uitbundig. Zij werd democratischer en volkser, maar draait nog steeds rond consumptie. In de loop van de 20e eeuw werden bijzonder veel gebouwen afgebroken en heropgebouwd. De **Bolwerksquare**, aan de voet van de toren die het kruispunt domineert, dankt zijn naam aan de bastions die in de 17e eeuw werden gebouwd ter verdediging van de poort. In de andere richting komt de Naamsepoort op de **Waverse Steenweg** en de **Elsense Steenweg** uit, twee middeleeuwse wegen die vanaf de 15e eeuw werden bestraat en die naar de Maalbeekvallei voeren, meer bepaald naar de Terkameren abdij en verder naar het Zoniënwoud en Namen.

Cantagallina, R., De Naamsepoort extra-muros, 1613. ▼

▼ *De Naamsepoort begin 20e eeuw.*

 Je volgt de Naamsestraat en slaat de eerste straat rechts in, de Boomkwekerijstraat.

De **Boomkwekerijstraat** was vroeger een aardeweg langs de omwalling aan de stadskant. Zij dankt haar naam aan de boompjes die op het talud tussen de straat zelf en de muur werden gekweekt. Op het einde van de 18e eeuw werd de weg bestraat. De woning op het nr. 34, die in 1971 over-gerestaureerd werd, verwijst nog naar deze periode. De andere gebouwen in deze straat zijn 19e-eeuwse neoclassicistische en eclectische huizen of recentere gebouwen. Het laatste gebouw aan de rechterkant (**nr. 47**) met indrukwekkende gevel maakt deel uit van het decor van het **Troonplein (nr. 1)**. De 'Beaux-Arts'-architectuur, die architecten M. Polak en R. Théry hier toepasten, was geïnspireerd op het Koninklijk Paleis.

 Je steekt het Troonplein over en loopt daarbij voorbij het ruitersstandbeeld. Je slaat de Hertogsstraat in.

Het **Troonplein** vormt een schitterend rustpunt aan de Regentlaan en tegelijk een opening vanaf de boulevards naar de Koningswijk. Tegenover de boulevard prijkt het **bronzen ruitersstandbeeld van koning Leopold II**, een werk van beeldhouwer Th. Vinçotte en architect F. Malfait, ingehuldigd in 1926. Het monumentale hek erachter behoort tot het park van het Koninklijk Paleis en dateert van 1868-1869. Het is voorzien van een grote poort en van vazen en trofeeën. De ontwerper was architect A. Balat, die ook de verbouwingen van het Koninklijk Palais en van het Paleizenplein op zijn naam heeft staan. Aan de overkant van het Troonplein bevinden zich, tussen de Regentlaan en de Hertogsstraat, het Paleis der Academiën en zijn bijgebouwen. Het gebouw dat rechtstreeks op het plein uitkomt, is omgeven door een gebogen balustrade rondom een halfroond pleintje. Voorheen stonden hier de stallen, vandaag is de bibliotheek van de Academiën hier gehuisvest.

Achtereaan, op het **nr. 1** van de **Hertogsstraat**, bevindt zich het **Paleis der Academiën** aan het Paleizenplein, waarop ook het Koninklijk Paleis en de Warande uitkomen en vanwaar de wandelaar van een fraai uitzicht over de benedenstad kan genieten. Dit symmetrische gebouw in zuivere neoclassicistische stijl werd tussen 1823 en 1826 opgetrokken door architecten Ch. Vander Straeten en

T.-F. Suys. Opdrachtgever was Willem van Oranje, de zoon van koning Willem I van Nederland. Na de Belgische revolutie van 1830 kreeg het gebouw verschillende bestemmingen. In 1876 werd het de zetel van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, in 1769 opgericht door de Oostenrijkse keizerin Maria-Theresia. Later zouden verschillende andere Belgische academies hun verblijfplaats kiezen in deze 'Aedes Academicarum'.

Aan de kant van de Hertogstraat wordt de **tuin van het Paleis der Academiën** afgesloten door een monumentale stenen balustrade, verfraaid met vazen, trofeeën en beelden, die goed past bij het Paleizenplein en bij de vlakbijgelegen ingang van de Warande. De tuin van het Paleis der Academiën is discreter en intiemer dan die van zijn beroemde buur. Hij biedt de wandelaar kalmte en rust op een boogscheut van het drukke verkeer van de kleine ring.

Je wandelt door de tuin tot op de Regentlaan en steekt deze over.
Op de hoek Kunststraat – Montoyerstraat stap je het metrostation *Troon* binnen.
Je neemt de metro richting *Simonis*.

2. VAN HET MADOUPLEIN TOT HET ROGIERPLEIN

 Je stapt uit in het station *Madou* en verlaat het metrostation via uitgang 1, 'Leuvensesteenweg'

Voor de bouw van de toren die het **Madouplein** domineert moesten in 1963 een aantal 19e-eeuwse neoclassicistische gebouwen wijken die op een boogvormige bouwlijn rondom het plein stonden. Het is een van de bewoners ervan, schilder J.-B. Madou, die aan zijn dood in 1877 zijn naam aan het plein heeft gegeven. Het plein bevindt zich op de plaats waar voorheen de voorste verdedigingsposten van de voormalige Leuvensepoort stonden. Aan de stadskant kwam deze uit op de Leuvenseweg, aan de andere kant op de Leuvensesteenweg. Sinds de jaren 1960 is het Madou-'plein' nog slechts een herinnering: een belangrijk kruispunt van de *kleine ring* kwam in de plaats.

▲ Spaak, L., *De Leuvensepoort, rond 1780*.

▲ Dhucque, E., *Reconstitutie van de Leuvensepoort in de 17e eeuw. Hypothetische tekening gerealiseerd in de 19e eeuw. De poort wordt voorafgegaan door een indrukwekkend bastion.*

De **Leuvensesteenweg** is een van de oudste middeleeuwse assen van Brussel. In de buurt van de poort was ze dicht bebouwd: er bevonden zich veel herbergen en kroegen. Vanaf de 15e eeuw begaf de Brusselse adel zich hierlangs naar hun buitenverblijven in de Maalbeekvallei en gingen de vorsten langs diezelfde steenweg naar hun jachtdomein in Tervuren. De Liefdadigheidsstraat (de eerste straat rechts, aan het begin van de steenweg) maakt een hoek van negentig graden die het tracé van de vooruitgeschoven verdediging vlakbij de poort volgt. Op het einde van deze straat is ook het reliëf van de vesting die verbouwd werd tot boulevard, nog goed zichtbaar.

 Je steekt het kruispunt op het Madouplein over tot het Surllet de Chokierplein.

Het **Surllet de Chokierplein**, genoemd naar de eerste regent van het koninkrijk die door het Nationaal Congres werd aangeduid vóór de troonsbestijging van Leopold I, werd zowat 40 jaar na de bouw van de boulevards aangelegd. Het ligt in de lijn van de Congresstraat en werd ontworpen in het kader van de herstructurering van de Onze-Lieve-Vrouw-ter-Sneeuw-wijk in 1874. Het plein lag tegenover het Madouplein, keek eveneens uit op de boulevard en door de aanwezigheid van vele winkeltjes en cafés heerste er een gezellige drukte. Het huis op het **nr. 3** en het opbrengsteigendom op het **nr. 4-5** vormen de enige getuigen uit deze periode. In 1930 kon, op basis van een openbare inschrijving, het beeld '**La Brabançonne**' van beeldhouwer Ch. Samuel in het midden van het plein worden opgericht.

 Je verlaat het plein via de Noordstraat.

De **Noordstraat** werd tegelijk met de Bischoffsheimlaan aangelegd op de plaats van de oude ‘Weg van de Leuvense vesting’ die vanaf de 14e eeuw langs de muur liep. Een windmolen bevond zich vlakbij dit pad, op het talud van de vesting. Tijdens de herstructurering van de Onze-Lieve-Vrouw-ter-Sneeuw-wijk verdwenen de doodlopende steegjes in de Noordstraat en werden er neoclassicistische of eclectische bourgeoiswoningen opgetrokken. Die aan de linkerkant van de straat werden tot op vandaag bewaard.

Loodrecht op de Noordstraat bevindt zich de **Korte Noordstraat**. Deze korte, modern ogende straat volgt het traject van de voormalige *Batterijstraat* die naar een batterij kanonnen op de vesting voerde.

▲ Anoniem, uittreksel uit het plan van Brussel, rond 1750. De batterij kanonnen en de molen op de stadsomwalling vlakbij de Leuvensepoort.

 Je gaat rechtsaf, in de Eredienststraat, en daarna linksaf, de Bischoffsheimlaan in.

Op het einde van de Eredienststraat, maar aan de overkant van de boulevard, zie je op het **nr.13** in de **Sterrenkundelaan**, het gemeentehuis van Sint-Jooste-ten-Node. Aanvankelijk was dit de verblijfplaats van de neoklassieke violist Ch. De Bériot. De gemeente kocht deze woning in 1868. Ze liet ze in Beaux-Artsstijl verbouwen en voegde een nieuwe koetspoort en een centraal torentje toe. Wat verder, aan de rechterkant, bevindt zich nog een Beaux-Artsherenhuis. Het dateert van 1916 en werd gebouwd voor de familie Vaxelaire, die eigenaar was van de grote Brusselse winkels *Au Bon Marché*.

De **Bischoffsheimlaan**, genoemd naar een 19e-eeuws bankier, schepen en senator, wijkt enigszins af van het tracé van de oude vesting. De boulevards die in het begin van de 19e eeuw in de noordoostelijke hoek van de stad werden aangelegd, volgen immers een bijna rechte hoek terwijl de tweede omwalling een veel zachtere bocht nam.

In de zeer bomenrijke hoek die door de boulevards wordt gevormd, ligt de **Henri Frick-square** waarvan het tracé de vorm heeft overgenomen van een vooruitgeschoven verdediging van een bastion. In het midden staat een neoclassicistisch gebouw uit 1826 waar het astronomische observatorium werd ondergebracht dat in 1891 naar Ukkel is verhuisd.

 Je verlaat de Bischoffsheimlaan en gaat naar het Barricadenplein.

Tegenover de square kijkt de Bischoffsheimlaan uit op het **Barricadenplein**, dat zich bevindt op de plaats van de vooruitgeschoven verdedigingswerken van de tweede vesting. Het maakt deel uit van het oorspronkelijke aanlegplan van de boulevards (1825-1830), als een rustzone in sobere en zeer homogene neoclassicistische stijl van het begin van de 19e eeuw. In het midden prijkt het beeld van de Brusselse anatoom Andreas Vesalius (1514-1564), van de hand van beeldhouwer J. Geefs, en dat in 1847 werd ingehuldigd. Het gezin van Victor Hugo verbleef tijdens haar ballingschap van 1866 tot 1871 in het **nr. 4**. Naast het **nr. 9** op het Barricadenplein begint de Omwentelingsstraat, aangelegd in het kader van het radicale moderniseringsplan van de Onze-Lieve-Vrouw-ter-Sneeuw-wijk waartoe in 1874 werd besloten met het oog op de integratie van het Barricadenplein.

Helemaal in het begin van de **Omwentelingsstraat**, tussen het **nr. 18** en het **nr. 20**, begint een doodlopend straatje, de **chemin du Rempart du Nord**, een overblijfsel van de binnenste weergang van de 14e-eeuwse middeleeuwse vesting. Hij vormde de grens tussen de gronden die bebouwd werden of voor een stedelijke activiteit waren bestemd en het talud dat toegang gaf tot de eigenlijke muur.

 Je keert terug naar het Barricadenplein en volgt de Zavelput tot de Koningsstraat.

De **Zavelput** dankt zijn naam aan de zandige grond van de vroegere vooruitgeschoven verdedigingswerken van de tweede omwalling, die vanaf de 18e eeuw en tot de aanleg van de boulevards in het begin van de 19e eeuw dienst deed als zandgroeve. Dankzij het tracé van de boulevards kon de stad zich in deze wijk wezenlijk uitbreiden. Op enkele getuigen van de eerste bouwperiode tussen 1835 en 1840 na telt de straat voornamelijk reeksen burgerwoningen van het einde van de 19e eeuw die typisch zijn voor de Onze-Lieve-Vrouw-ter-Sneeuw-wijk.

Op de plaats waar de Zavelput op de Koningsstraat uitkomt, wordt het zicht belemmerd door het indrukwekkende architecturale complex van het **vroegere Rijksadministratief Centrum**, gebouwd tussen 1954 en 1984 in de meest zuivere functionalistische stijl. Het gebouw gaf herhaaldelijk aanleiding tot kritieken in de pers. Net als voor de bouw van het Justitiepaleis moest hier immers een volledige oude volkswijk, de zogenaamde *Bas-Fonds*, wijken. De staat verkocht het gebouw aan een privé-promotor die in 2006 de volledige herstructurering startte. De hoogste toren van het complex, de *Financietoren* naar het ministerie dat er was gevestigd, bevindt zich precies waar vroeger de Schaarbeeksepoort stond, waar de middeleeuwse omwalling de weg naar het Noord-Brabant onderbreekt.

Oorspronkelijk was de **Koningsstraat** beperkt tot de laan die de westzijde van de Warande begrenste, tussen het Koningsplein en het Leuvenseplein. In 1822 werd ze tot de nieuwe boulevards doortrokken. Op die manier kwam er plaats voor de tolhuizen van de Schaarbeeksepoort. Deze kwamen in de plaats van de versterkte poort die wat achterin was gelegen en op het einde van de 18e eeuw werd vernield.

Spaak, L., ►

De Schaarbeeksepoort, rond 1780.

Deze ‘verlengde Koningsstraat’ was een aangename burgerlijke promenade die uitkwam op de Kruidtuin. Zij was echter ook nuttig voor de groentekwekers van de dorpen ten noorden van Brussel, die voordien vaak de wielen van hun karren stukreden in de vroegere Schaarbeekstraat die dwars door de *Bas-Fonds* stijl omhoogliep naar de Schaarbeeksepoort. Enkele jaren later werd de Koningsstraat nog verlengd voorbij de Schaarbeeksepoort tot het Koninginneplein. In het midden van dit plein zou in de tweede helft van de 19e eeuw de Koninklijke Sint-Mariakerk worden gebouwd. De plannen van al deze veranderingen zijn van de hand van architect J.-B. Vifquain, die ook het hele tracé van de nieuwe boulevards ontwierp. Hij vestigde zich trouwens in een van de nieuwe woningen in de ‘buitenste’ Koningsstraat, tegenover de Kruidtuin, ter hoogte van het huidige **nr. 165**, waar vandaag de oude Gesùkerk staat.

▲ Vitzthumb, P., *De Schaarbeeksepoort na haar vernieling, 1823. De poort is verdwenen maar de boulevards en de octrooipaviljoenen zijn nog niet aangelegd.*

 Je steekt de Koningsstraat over, daarna steek je de Kruidtuinlaan over.

De **Kruidtuinlaan** loopt van de Schaarbeeksepoort tot het IJzerplein, en wordt verder de Leopold II-laan tot aan de Basiliek van Koekelberg. Zij vormt een van de voornaamste vergezichten van Brussel. Voor de opkomst van de auto en van de elektrische aandrijving was deze sterk hellende boulevard het terrein van de *stoempers* (in het Brussels betekent *stoempen* ‘krachtig duwen’). Wie met boerenwagen of kar de helling op moest, boden zij hun diensten aan. Net als in Parijs brachten de grote mondaine winkels, hotels en brouwerijen in de 19e eeuw leven op deze verkeersader. Bovendien was het een van de eerste wegen van de hoofdstad die van openbare gasverlichting werd voorzien.

▲ De Kruidtuinlaan, 19e eeuw.

 Je gaat de Kruidtuin in via de balustrade van de Koningsstraat en je loopt er van boven naar beneden doorheen via de centrale loopbrug die gelijkloopt met de boulevard.

De **Kruidtuin** werd in 1829 ingehuldigd en was een zoveelste prestigieuze plek aan de boulevardpromenade. Bij de bouw van dit neoclassicistische gebouw werden behalve steen ook moderne materialen uit die periode gebruikt, nl. glas en metaal. Er werden serres in ondergebracht, maar ook administratieve en wetenschappelijke lokalen. Als gevolg van de werken van de noord-zuidverbinding verhuisde de eigenlijke Kruidtuin in 1939 naar het domein van Bouchout in Meise, ten noorden van Brussel.

▲ De aanleg van de tunnel van de Kruidtuinlaan, 1957.

De groene ruimte verloor, als gevolg van de verbreding van de boulevard, de bouw van de auto- en spoorwegtunnels en de aanleg van de Sint-Lazaruslaan die er dwars doorheen loopt, vele honderden m². Toch wordt ze omgebouwd tot een openbaar park en is nog steeds een grote troef voor de buurt. Het hoofgebouw werd een Franstalig cultureel centrum waar talrijke succesvolle evenementen worden georganiseerd. Het park werd verfraaid met talrijke kandelabers, fonteinen en allegorieën die naar de natuur verwijzen, werken van Belgische kunstenaars zoals Ch. Van der Stappen en C. Meunier. De huidige inrichting dateert van 1953 en is het werk van de Belgische landschapsarchitect R. Pechère.

De gracht rond het Koninginnebastion 3

Aan de laagste uithoek van het park heeft een langwerpige vijver de plaats ingenomen van een deel van de gracht rond het Koninginnebastion. Het betrof het hoogste punt waar de gracht vol water kon lopen dankzij de actieve bronnen die wat hoger waren gelegen.

 Je verlaat het park via de Ginestestraat die je terugbrengt op de Kruidtuinlaan. Je komt op het Rogierplein.

Waar zich nu het **Rogierplein** bevindt, lag vroeger het omheinde terrein van de pestlijders, dat – misschien zelfs al tijdens de middeleeuwen – buiten de stad was gebouwd en tijdens de 16e en de 17e eeuw opnieuw in gebruik werd genomen toen de epidemieën opnieuw de kop opstaken. Tijdens diezelfde periode werden steeds meer vooruitgeschoven versterkingen gebouwd, waardoor deze bouwvallige huisjes met hun kapel en omringd door een lapje grond en een kerkhof, nog meer geïsoleerd raakten. Tijdens de aanleg van de boulevards zijn ze samen met de vestingen verdwenen.

▼ *Het vroegere Noordstation aan het Rogierplein in het begin van de 20e eeuw.*

Bij de bouw van de metro in 1970 heeft men graven ontdekt die misschien deel uitmaakten van dit kerkhof. Het Rogierplein zelf kwam er in 1839, toen de Nieuwstraat, naar de plannen van architect J.-B. Vifquain, tot aan de boulevard werd verlengd. De bouw van het Noordstation enkele jaren nadien trok een groot aantal hotels aan. Het station bevond zich op de plaats van de huidige Dexiatoren en werd in 1956 afgebroken. Het plein zal worden heraangelegd in functie van zijn nog steeds levende roeping als internationaal hotelcentrum.

 De metro – lijn 2 – nemen in het station *Rogier*, in de richting *Simonis*.

3. VAN DE ANTWERPSEPOORT NAAR HET KLEIN KASTEELTJE

 Je stapt uit in het station *IJzer* en verlaat het metrostation via uitgang *K.V.S.*

Het kleine rechthoekige plein dat gevormd wordt door de verbreding van de **Lakensestraat** op het kruispunt van de Antwerpselaan, het voormalige Antwerpseplein, vormt het laatste overblijfsel van de Antwerpsepoort, die verdween bij de afschaffing van de tolheffing in 1860. Deze poort werd pas na de aanvang van de systematische afbraak van de vestingmuren tijdens de Franse periode geopend en kreeg aanvankelijk de naam *Napoleonpoort*. Ze bestond op dat ogenblik uit twee kleine tolhuisjes. Onder het bewind van de Nederlanders werd ze omgedoopt tot *Willempoort* en kreeg ze een grotere uitstraling door de bouw van een monumentale boog, die echter na de Belgische revolutie werd vernield.

▼ *De Willempoort, eerste helft 19e eeuw.*

Aanvankelijk vormde de Lakensestraat een hoek naar het oosten, om aan te sluiten op de middeleeuwse Lakensepoort. Deze versterkte constructie sloot de Zenne af en vormde tegelijk een controlepost op de weg ernaast in de richting van Vilvoorde. Ook hier zorgde de aanleg van boulevards in het begin van de 19e eeuw voor een toenemende impact van de stad op de plaats van het oude vestingwerk en zelfs verder. We moeten de laatste vestingsporen dus iets minder ver dan de huidige boulevards gaan zoeken, in de buurt van de oude haven van de stad.

 Je volgt de Lakensestraat tot de Koninklijke Vlaamse Schouwburg, waar je links omheen loopt.

Op het nr. 146 in de Lakensestraat prijkt de **Koninklijke Vlaamse Schouwburg**, een schitterend gebouw in Vlaamse neorenaissancestijl, gebouwd tussen 1883 en 1887 naar de plannen van architect J. Baes. Het gebouw werd onlangs gerenoveerd. De horizontale lijn van de voorgevel en van de zijgevels wordt geaccentueerd door lange smeedijzeren balkons die dienen voor de eventuele gelijktijdige evacuatie van al de toeschouwers.

De schouwborg werd gebouwd op de plaats van een grote 18e-eeuwse opslagplaats voor transitgoederen in de binnenhaven van de stad. De achtergevel van de schouwborg is gewoon de oude voorgevel van dit depot. Onder het fronton van deze duidelijk soberdere neoclassicistische gevel herinnert een opschrift eraan dat dit gebouw in het midden van de 19e eeuw, vooraleer het tot schouwborg werd verbouwd, ook als wapenopslagplaats heeft gediend.

▲ De havenkom van de opslagplaats en de Koninklijke Vlaamse Schouwborg, eind 19e eeuw.

De open ruimte tegenover deze gevel was vroeger een havenkom van het depot, een vertakking van de Brusselse binnenhaven die werd gegraven in 1639 en gedempt in het begin van de 20e eeuw. Vandaag roept een centrale waterpartij deze vroegere functie weer op. De namen **Arduinkaai** (links) en **Hooikaai** (rechts) herinneren ons eraan dat hier de schepen werden gelost die via het kanaal van Willebroek het hooi voor de paarden – met name die van het leger – en de stenen voor constructiewerken – met name die van de bastions – aanvoerden.

 Je wandelt over het middenplein tussen de twee kaaien.

Veel gebouwen, voornamelijk opslagplaatsen, dateren nog uit de periode van de aanleg van de havenkom, ook al hebben ze nadien ingrijpende wijzigingen ondergaan. Zo vinden we op het **nr. 20** in de **Arduinkaai** de klassieke indeling van de grote pakhuizen: een massieve puntgevel met een grote koetspoort die tijdens een recente restauratie in zijn vroegere vorm werd hersteld, evenals grote centrale gevelopeningen op de 1e en 2e verdieping voor de vrachtbehandeling met de hulp van katrollen. De volumes in het aanpalende gebouw, het **nr. 21** met zijn klokgevel, zijn vergelijkbaar, maar hebben een meer residentiële functie.

Het **nr. 23** aan de **Hooikaai** is een oud herenhuis uit de 17e eeuw. In 1767 werd het verbouwd tot suikerraffinaderij waardoor hier een van de eerste industriële activiteiten van de buurt plaatsvond. De huidige neoclassicistische stijl dateert uit de 19e eeuw toen het gebouw een schoolbestemming kreeg.

 Je steekt de Handelskaai over en volgt de Houthulstbosstraat tot aan het kanaal.

De **Handelskaai** begrenste aanvankelijk het *Handelsdok*, een lokale verbreding van het kanaal van Willebroek, dat in 1829 werd gegraven op de plaats van de Oeverpoort. Deze laatste werd geopend in de 16e eeuw om het kanaal van Willebroek door de tweede omwalling in de stad binnen te laten. Tijdens de hele 19e eeuw was dit Handelsdok een echte Brusselse binnenhaven met plaats voor 150 boten. Het werd in het begin van de 20e eeuw gedempt bij de bouw van de nieuwe buitenhaven. Tijdens het interbellum werden op de plaats van het vroegere dok een aantal appartementen in functionalistische of in art-decostijl gebouwd langs de Ieperlaan en de Diksmuidelaan.

▲ *Het Handelsdok, rond 1900.*

De **Houthulstbosstraat** werd in dezelfde periode als de boulevards aangelegd op de plaats van de voormalige *Mestback* of dok van de *Ferme des Boues*, waar modder en stadsafval werd gestort vooraleer het per schip buiten de stadsmuren werd vervoerd. Hier duikt een groot complex met sociale woningen op. Een eerste gebouw op de **nrs. 19-25** werd gebouwd tussen 1913 en 1916. Het gebruik van contrasterend gekleurde baksteen, de algemene decoratieve lijnen, de met sgraffiti versierde panelen en de tekening in het kunstsmeedwerk getuigen van een geometrische art-nouveau-invloed. In 1923 liet de Brusselse Haard aan weerszijden van deze eerste constructie nieuwe appartementsgebouwen optrekken in een merkkelijk soberdere stijl.

▼ *Cantagallina, De Oeverpoort. Feest op het ijs, rond 1613.*

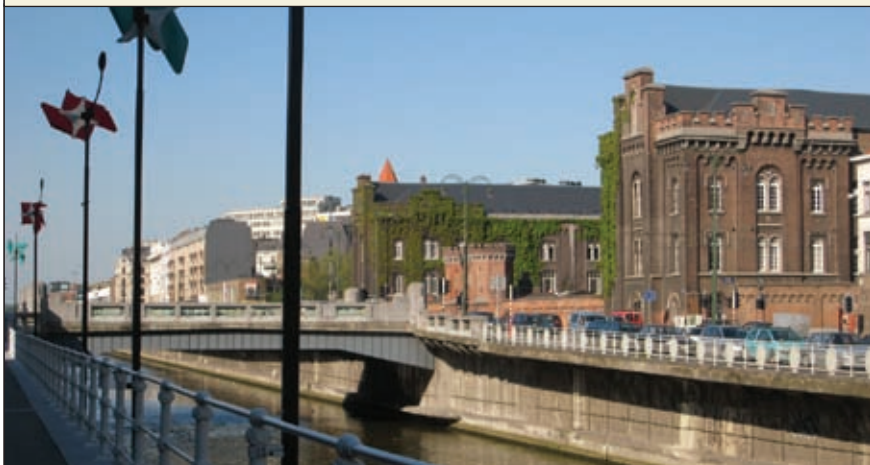

Ertegenover bevindt zich de zijgevel van de **vroegere kazerne van het Klein Kasteeltje**. Dit dankt zijn naam aan een klein landhuis uit de 16e eeuw aan de rand van de stad, vlakbij de vesting, aan de binnenkant van de stadsmuren. Er woonden achtereenvolgens verschillende Brusselse bourgeoisfamilies tot de Oostenrijkse regering het in 1775 aankocht om er een garnizoen onder te brengen. Door de aanleg van de nieuwe boulevards en van het kanaal van Charleroi veranderde de site grondig, maar deze laatste bestemming bleef bewaard. De kazerne van het Klein Kasteeltje werd omstreeks 1850 in neotudorstijl gebouwd. De voorgevel op het **nr. 27** van de **Negende Linielaan** kijkt uit op het kanaal. Vandaag is het een onthaalcentrum voor asielzoekers (Fedasil).

▼ Een brug over het kanaal, tegenover het Klein Kasteeltje, 1898.

 Je steekt de Negende Linielaan over en volgt het kanaal tot aan de brug.

4. VAN HET KLEIN KASTEELTJE TOT DE HALLEPOORT

 Ter hoogte van de brug neem je bij halte *Klein Kasteeltje* de tram 51 in de richting van *Montgomery*

Het kanaal tussen Brussel en Charleroi werd in 1827 gegraven in de grachten van de kort voordien vernielde vesting. Het werd aangelegd naar de plannen van architect J.-B. Vifquain, tevens de ontwerper van de nieuwe boulevards. Deze waterweg, die voorbij Brussel in het verlengde lag van het kanaal van Willebroek, en om het centrum heen liep in het tracé van de vroegere vesting, moest een belangrijke rol vervullen voor de industrie. De wijken die aan beide kanten van het kanaal ontstonden werden al gauw *Klein Manchester* genoemd. Kort voor de Eerste Wereldoorlog werd het kanaal verdiept en werden al de kunstwerken, bruggen, sluizen en sluisdeuren aangepast of herbouwd. De werken duurden tot het interbellum.

 Zwempartij in het kanaal ter hoogte van de Ninoofsepoort, begin 20e eeuw.

 1e tramhalte 'Vlaamse Poort'

In het verlengde van de brug tussen de **Vlaamsesteenweg** en de **Steenweg op Gent** bevond zich vroeger, een beetje inspringend naar de binnenstad, de Vlaamsepoort van de tweede stadsomwalling, die al op het einde van de 18e eeuw werd vernield.

▲ Spaak, L., *De Vlaamsepoort*, rond 1780.

Borremans, De octrooipaviljoenen van de Vlaamsepoort langs het kanaal, 19e eeuw. ▼

Aan de overkant van het kanaal, op het **nr. 43** aan de **Henegouwenkaai**, bevinden zich de gebouwen uit 1916 van de beroemde **Belle-Vuebrouwerij**, waar tot het begin van deze eeuw miljoenen hectoliter geuzelambiek werden gebrouwen. Vandaag is het een museum en wordt het bier er nog enkel in een didactische context gebrouwen.

▼ *Mosselhandelaars aan de Vlaamsepoort.*

2e tramhalte 'Ninoofse Poort'

De tolhuizen van de Ninoofsepoort

Het **Ninoofseplein** ligt op de plaats van de vroegere Ninoofsepoort. Deze werd in 1816 geopend met het oog op de aanleg van de Ninoofsesteenweg in 1827. De twee neoclassicistische tolhuizen bleven bewaard, maar bevinden zich niet meer op hun oorspronkelijke plaats als gevolg van werken aan het kanaal en aan het nieuwe spui op de Zenne, die onder de boulevard door loopt.

▼ *Vitzthumb, P., De octrooiversperring ter hoogte van de Ninoofsepoort, 1829.*

Een toren van 46 meter hoogte in de **Fabrieksstraat** op het **nr. 54**, zichtbaar vanaf de boulevard, is een opvallend overblijfsel van het industriële verleden van de buurt. Het is geen schouw, maar een loodtoren. Van 1898 tot 1962 werd hier immers jachthagel geproduceerd. In een verwarmingsketel boven in de toren bereikte het metaal zijn smeltpunt. In de bodem van de ketel zaten gaten. Het vloeibare metaal sijpelde in een waterreservoir beneden in de toren. Elke afgekoelde druppel werd een hagelkorrel.

Net voorbij het Ninoofseplein, op het **nr. 9** in de **Slachthuislaan**, bevindt zich een oud elektriciteitsonderstation. Het werd tussen 1927 en 1930 opgetrokken in rode baksteen, volgens de plannen van stadsarchitect F. Malfait, op de plaats van de voormalige *Kleine Spuy* waarlangs de meest westelijke Zennearm of *Ransfortzenne* door de tweede omwalling de stad binnenloopt.

 3e tramhalte 'Kunst-Wet'

Ertegenover, op het **nr. 50** in de **Slachthuislaan**, ligt het art-decogeïnspireerde *Institut des Arts et Métiers*. Architecten E. François en A. Dumont bouwden het tussen 1926 en 1933 op de plaats van de vroegere stedelijke slachthuizen. De vooruitspringende ronding, met de ingang voor het publiek, komt overeen met een rotonde in het gebouw. De centrale travee ligt wat achteruit. Het is de studenteningang die toegang geeft tot de leslokalen. Het linkse gedeelte van het gebouw is een uitbreiding door architect J. Wybauw uit 1984-1985.

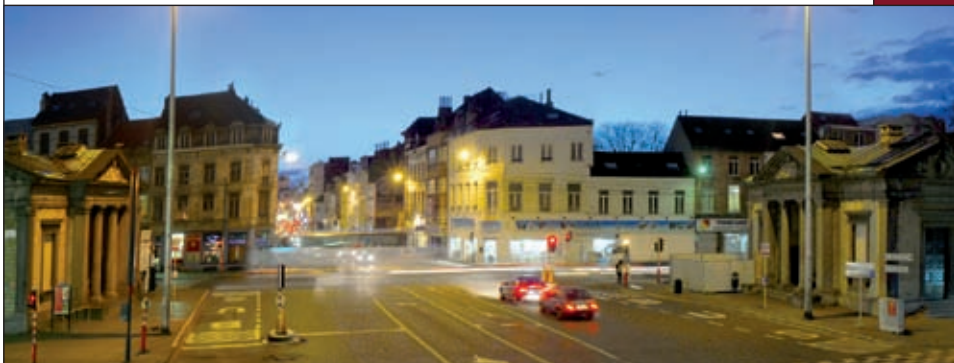
 4e tramhalte 'Anderlechtse Poort'

De tolhuizen van de Anderlechtsepoort

Op het einde van de Slachthuislaan, op het kruispunt van de Anderlechtsesteenweg met de Bergense Steenweg, bevinden zich nog de neoclassicistische tolhuizen (1836) van de vroegere Anderlechtsepoort van de tweede vesting. Vandaag bevindt zich hier het Rioolmuseum. Het biedt een overzicht van de geschiedenis van het Brusselse afwateringssysteem en biedt toegang tot het ondergrondse spui van de Zenne, die onder de boulevard stroomt.

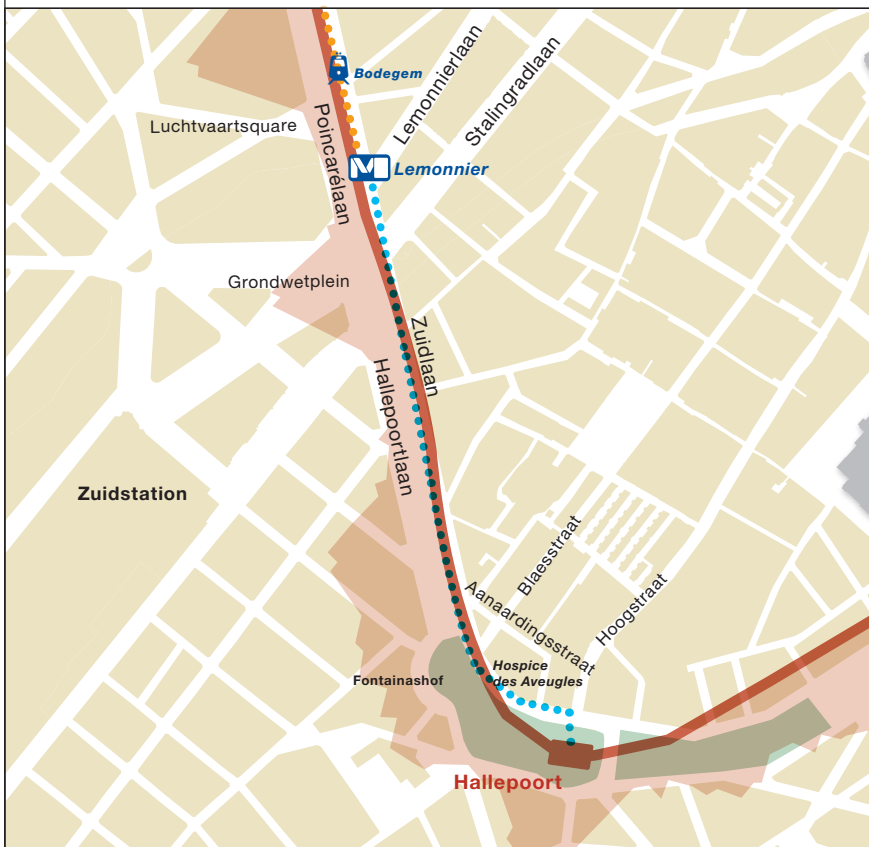
▼ Spaak, L., *De Anderlechtsepoort, rond 1780.*

 5e tramhalte 'Bodegem'

De Poincarélaan loopt langs de **Luchtvaartsquare**, met zijn mooie gevels met art-nouveau- en art-deco-invloeden die getuigen van de aanwezigheid van de bourgeoisie in deze wijk in de loop van de 19e eeuw. Achterin op het plein bevindt zich het gebouw van de verzekeringsmaatschappij *la Prévoyance sociale*, opgetrokken in 1912 in late art nouveau-stijl.

 Je stapt uit de tram aan de 6e halte en verlaat het ondergrondse station *Lemonnier*.

▲ Vitzthumb, P., *Vernieling van de 'Grote Sluis' in de 14e eeuw, 1828.*

Aan de uitgang van het station, aan de overkant van de boulevards, op het **nr. 77** in de **Poincarélaan**, zie je nog de *Grote Sluis*. Zij werd in 1871 gebouwd om de stroom van de Zenne te regelen alvorens zij de stad binnenkwam. Tijdens de middeleeuwen gebeurde dit door het *Grote Spuy*, maar op die plaats werd nadien de muur van de tweede omwalling gebouwd. Het ondergrondse spui – de ‘overwelving van de Zenne’ (1869-1871) – in de oude rivierbedding door-

heen het stadscentrum vereiste eveneens de regeling van het binnenkomende water om overstromingen te voorkomen. De sluis kreeg een restaurantbestemming, maar de installatie die de sluisdeuren in werking stelde, is nog zichtbaar.

De **Lemonnierlaan** werd aangelegd vanaf de jaren 1870 op de gewelven van het dubbele spui van de Zenne dat het hele stadscentrum doorkruiste langs de Lemonnierlaan, de Anspachlaan en de Jacquemainlaan. In de jaren 1950 raakte deze overwelving in onbruik, omdat onder de buitenste boulevards een nieuwe spui was aangelegd waardoor de *Grote Sluis* overbodig werd en de oude voorziening kon worden gebruikt als stormbekken en als metrotunnel. Op de hoek van de Lemonnierlaan, op het **nr. 218**, bouwden architecten A. en Y. Blomme in 1934 een brouwerij in modernistische stijl. Op de afgeronde gevel prijkt de authentieke reclame voor het bier ‘Perle 28’ van de brouwerij Caulier, eigenaar van het gebouw. Het gebouw ernaast, het **nr. 216**, is een art-nouveauwoning uit 1916, gebouwd naar de plannen van architect E. Blérot.

 Je steekt de Lemonnierlaan over en volgt de Zuidlaan tot de Hallepoort.

Parallel met de Lemonnierlaan loopt de **Stalingradlaan**, die de spoorwegbedding volgt van het eerste Brusselse zuidstation, het zogenaamde *Bogaardenstation*, dat zich op het einde van de laan in noordelijke richting, het Rouppeplein, bevond. In de jaren 1860 verhuisde het station naar het Grondwetplein, aan de buitenrand van de stad. Het werd afgebroken in 1949. Vandaag bevinden zich in het Zuidstation, aan de voet van de indrukwekkende Zuidertoren, de terminals van Eurostar, Thalys en HST.

▼ *Het Zuidstation, eind 19e eeuw.*

Van 1903 tot 1952 werd dwars door het centrum een gedeeltelijk ondergrondse **spoorverbinding** aangelegd tussen het Noordstation en het Zuidstation. De twee oude stations (het Noord- en het Zuidstation) moesten hierdoor worden afgebroken en achter hun oorspronkelijke plaats en met hogere perrons worden heropgebouwd. Via de opvallende metalen brug over de Zuidlaan komen zes parallelle sporen van de ‘noord-zuidverbinding’ de stad binnen.

Op het **nr. 86** in de **Zuidlaan** bevindt zich het allereerste schoolgebouw dat als dusdanig voor het onderwijs in de Stad Brussel werd ontworpen: de voormalige gemeenteschool nr. 6, nu de normaalschool Charles Buls. De bouwwerken, naar de plannen van architect J. Poelaert, gebeurden tussen 1849 en 1851.

De **Aanaardingsstraat** maakt een rechte hoek en komt op die manier twee keer op de boulevard uit. Haar naam en haar ligging herinneren aan de duizenden m³ aarde die met karren werden aangevoerd om het reliëf hier te veranderen door de helling af te zwakken.

▼ *De Zuidlaan en de Hallepoort, eind 19e eeuw.*

Tegenover de Zuidlaan, tegenover de Blaesstraat, volgt de rooilijn van de **Hallepoortlaan** de kromming van het **Fontainashof**, dat in 1865 werd gebouwd als comfortabele woningen voor gepensioneerde onderwijzers. De monumentale neoclassicistische gevel contrasteert met de bescheidenheid van de oorspronkelijke woningen. Vandaag is het gebouw eigendom van de gemeente Sint-Gillis en heeft het nog steeds een woonfunctie.

Het *Maison des Aveugles* op het **nr. 142** is een oud gasthuis, in 1855 gesticht door de *Société royale de Philanthropie*, dat de **Zuidlaan** van een rijke en sierlijke gevel biedt met bovenaan kantelen, ontworpen door J.-P. Cluysenaar. Het gebouw onderging ettelijke wijzigingen en een radicale verbouwing in 1957 als er een gemedicaliseerd rusthuis werd ondergebracht.

▲ Het 'Hospice des Aveugles', rond 1850.

Je steekt de boulevard over en bezoekt het park aan de Hallepoort.

Tekst en iconografie

Sophie T'Kint, Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis

Coördinatie

Stéphane Demeter, Directie Monumenten en Landschappen

Wetenschappelijk Comité

Stéphane Demeter, Directie Monumenten en Landschappen

Pascale Ingelaere, Kabinet van Staatssecretaris Emir Kir

Alexandra De Poorter, Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis

Fotoverantwoording

Directie Monumenten en Landschappen: 2, 4b, 16b, 20, 21, 23b, 25h, 42, 44h, 50h;

Koninklijke Bibliotheek van België: 5, 6, 11h, 16h, 19, 34, 39, 48, 52h, 53b; Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België: 7, 22, 26h, 43b; Museum van de Stad Brussel, Broodhuis: 4h, 8, 9h, 29, 33b, 46, 50b; Stadsarchief Brussel: 9b, 10, 11b, 12, 15h, 23h, 26b, 31h, 35h, 36h, 37b, 41, 43h, 44b, 45, 47b, 55b; Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis: 15b, 54b;

BITC - O. Van de Kerckhove: 14, 24b, 37h, 38; Ph. Lemaire: 17, 24h, 25b, 28, 32, 33h, 52b, 53h, 55h; Ben2: 27, 31b, 49; Latinis: 35b; R.Grobet: 40; M. Gauthier: 51; Ch. Bastin & J. Evrard

© MBHG: 30b, 36b; Ph. de Clerck: 54h; P. Verbruggen © STIB Bruxelles: 18

Cartografie

Concepcion Ortigosa, Directie Monumenten en Landschappen

Vertaling

Michelle Baltès, Directie Administratieve en Financiële Zaken

Nalezing

Mark Meganck, Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis

Stephan Van Bellingen, Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis

Ann Degraeve, Directie Monumenten en Landschappen

Design en productie

Kaligram

Druk

Hayez

Omslag

Overlangse doorsnede van de Hallepoort © M. Bollen

Kruispunt aan de Anderlechtsepoort © M. Gauthier

Verantwoordelijke uitgever

P. Crahay, BROH – Directie Monumenten en Landschappen

CCN – Vooruitgangstraat 80, 1035 Brussel

Nuttige adressen

www.septentrion-nwe.org | www.monument.irisnet.be | www.kmkg.be

Wettelijk depot: D/2008/6860/010

Gratis brochure. Verdeeld door de Directie Monumenten en Landschappen van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.